

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. Ե. Տ. Ա. Բ. Ե. Բ.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԹԵՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

Վ. Ի. ՃԱԿԻՍ ՀԱՅՈՅ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆԻ ԵՒ ՊԵՍՍՐԱՊԻՈՅ

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ.

ախիջեանի Հոգեւորական Կառավարութեան երրորդ անգամ՝ արժանապատիւ Տէր Յովնանէս քահանայն Սաղունեանց՝ իւր պաշտօնը գովութեամբ եւ հաւատարմութեամբ կատարելուն համար՝ Առաջնորդական հրամանով վարձատրեցաւ ծիրանեգոյն փիլոնիւ։

— Նոյնպէս ծիրանեգոյն փիլոն ընդունեցաւ Կերչի Աղօթատան քահանայն արժանապատիւ Տէր Աւետիս Էլմասեանց՝ ի վարձ իւր փոյնեռանդըն ծառայութեանը, ըստ խնդրոյ եւ առաջարկութեան բարեպաշտ ժողովրդականացն Կերչի։

— Փոքր Սալա (Սուլթան - Սալա) գիւղին Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն երէցփոխան՝ երկրորդ կարգի վաճառական Պօղոս Աղայն Պարոնեանց, որ տասնըութը տարիէ ի վեր արդիւնաւոր աշխատութեամբ կկատարէ իւր պաշտօնը, եւ գիւղին նորակառոյց եկեղեցւոյն շինութեանը ամենայն գովութեամբ վերակացու եւ հոգաբարձու եղած է, ըստ առաջարկութեան հոգեւոր իշխանութեան՝ ընդունեցաւ Կայսերական վարձատրութիւն մետալի։

— Նոյնպէս մետալի Կայսերական վարձատրութիւն ընդունեցաւ Հօթինու եկեղեցւոյն երէցփոխան՝ երրորդ կարգի վաճառական Յովհաննէս Աղայն Լուսեղնեանց։

— Նախիջեւանի Մայր եկեղեցին՝ որ յանուն սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի՝ բազմաթիւ գեղեցիկ նկարներով զարդարուեցաւ այս տարի, ջանասէր աշխատութեամբ մեծարոյ երէցփոխանի նորին Աղա Գէորգայ Պօղոսեան Խաթրանեանց, եւ առատածեռն արովք ժողովրդոց Նախիջեւանի. եւ այս բանիս համար Գեր. Առաջնորդը իւր շնորհակալութիւնը նաեւ ատենական բեմբասացութեամբ յայտնեց նոցա իւր Նախիջեւան գտնուած ժամանակը:

— Շատ գեղեցիկ նկարակերտ յօրինուածով զարդարած է նաեւ Քէօլէշահինեան Թաղէոս Աղայն՝ իւր երէցփոխանութեանը յանձնուած եկեղեցին սրբոյն Թէոդորոսի, որոյ համար նոյնպէս շնորհակալութիւն մատոյց Առաջնորդը մեծարոյ երէցփոխանին:

— Առաջնորդական Ատենիս Քարտուղար Պարոն Ստեփանոս Զաքարեան Սուրենեանց՝ ի պատճառս անձնական տկարութեան իւրոյ արձակեցաւ ատենադպրութեան պաշտօնէն:

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԳԵՐ. ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԻՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ Վիճակիս կառավարութեան քանի մը գործերուն համար վաղուց հարկաւոր ճանչցուած էր Գեր. Առաջնորդին անձամբ ներկայանալը Ս. Էջմիածնայ Սինոդին եւ Վ. Կաթողիկոսին: Ուստի սեպտեմբերի 17-ին՝ յետ կատարման եկեղեցական հանդիսի ճանապարհական ազօթից՝ ուղեւորեցաւ Առաջնորդը գէպի Կերչ, ուր հասաւ երկրորդ առաւօտը, եւ ուղեկցութեամբ քանի մը պատուաւոր ժողովրդականաց եւ քահանայի տեղոյն՝ մտաւ այն շոգենաւը որ Կերչի ու Թամանի մէջ տեղը կբանի, եւ յաջողակ օգով անցանք Թաման:

Երաթերինոտար քաղաքին մէջ ուրախութեամբ տեսաւ Առաջնորդը մերազնեայ ժողովրդեան միաբանութիւնը (որ գրեթէ ամէնքն ալ Նախիջեւանցիք են), նոցա նորա շէն գեղեցիկ եկեղեցին եւ ժողովրդական դպրոցը, որոց համար իւր խնդակցութիւնը յայտնեց ժողովրդեան գլխաւորներուն եւ պատուական եկեղեցականներուն, եւ երկրորդօրը իւր շնորհակալութիւններն ընելով անոնց՝ ելաւ ճանապարհ գէպի Սթաւրոփոլ: — Երաթերինոտարի եւ Սթաւրոփոլի մօտ եղած Չերքէզահայոց մէջ հռչակաւոր է Աղանեան Պետրոս Աղան, որոյ անունը Չերքէզք եւ Հայք սովորաբար Պօռոյս կըսեն:

Սորա որդին արդէն տարիէ մը իվեր աշակերտ է Խալիպեան ուսումնարանին Թէոդոսիոյ, վասն զի Աղանեանը իւր զարմանալի եւ աշխարհածանօթ քաջութեանը հետ ունի մեծ ուսումնասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն: Երաթերինոտարէն 23 վերսթ հեռու եղած Էսխիսդուայ անունով աւուլին Թաւաքան՝ այսինքն գլխաւոր կառավարիչն է, Չերքէզներուն ահարկու, Հայերուն սիրելի, եւ Ռուսաց Տէրութեան՝ եւս եւ Վեհափառ Ինքնակալին առջեւը բարեհամբաւ, եւ զանազան վարձատրութեամբք արժանապէս ճոխացեալ: Սա 1853-ին անձամբ Պօլիս գնացած ու հանգուցեալ Յակոբոս Պատրիարքէն քահանայ խնդրած էր՝ Չերքէզի լեռներուն մէջ գտնուող Հայերը հովուելու համար. ուստի եւ Տէր Աւետիս անունով քահանան հետն առած՝ քալեց աներկիւղ այն տեղերը, եւ մինչեւ քսան ու քսանըհինգ տարի անկնունք մնացած Հայերը մկրտել տուաւ: Արդ այս քաջակորով իշխանաւորն եւս այն օրը Երաթերինոտար եկած լինելով, Գեր. Առաջնորդին ուղեկից եղաւ ձիով մինչեւ առաջին կայարանը (սրանցիսան), եւ նորա սրբտանց շնորհակալութիւններն ընդունեցաւ:

Սեպտեմբերի 22-ին, որ կիրակի էր, հասաւ Գեր. Առաջնորդը Սթաւրոփոլ՝ գեղեցկագիր եւ բազմամարդ քաղաքը, եւ գնաց

ուղղակի եկեղեցին՝ սուրբ պատարագին ժամանակը. ապա գնաց իրեն համար պատրաստուած օթեւանը, եւ այն տեղ ընդունեցաւ Սթաւրոփոլի հայ ժողովրդեան գլխաւորաց այցելութիւնը, որոց եւ փոխադարձ այցելութեամբ իւր շնորհակալութիւնը յայտնելէն յետոյ՝ երկրորդ օրը ճանապարհ ելաւ դէպի Վլատիկաւկաս:

Սթաւրոփոլէն 166 վերսթ հեռու է Կէօրկիեւսք (Եկորսքի) քաղաքը, ուր երեսունի չափ տուն կայ Նախիջեւանցի վաճառական հայոց. ունին 1842-ին շինուած փայտաշէն փոքրիկ եկեղեցի, եւ երկու քահանայ: Այս քաղաքին առուտուրը, ուստի եւ հայ բնակիչները, հետզհետէ նուազելու վրայ են՝ Փեթիկորսք (Պէշգաւ) քաղաքին օրէ օր ծաղկելուն պատճառաւ, որ 25 վերսթ միայն հեռու է՝ դէպի աջակողմը: Առաջնորդը Կէօրկիեւսքի քահանային տունը մէկ ժամի չափ ուշանալէն յետոյ ճանապարհ ելանք, եւ սեպտեմբերի 26-ին հասանք Վլատիկաւկաս:

Այս գեղեցկաշէն քաղաքը, — որ կըսուի նաեւ Կաւկաւ, կամ Քախկալ, — Թերեքի նահանգին գլխաւոր քաղաքն է, եւ այս տեղ կնքուտի նահանգիս գերահռչակ հայկազն կուսակալը Միքայէլ Տարիէլեան Լօռու-Մելիքեանց, որոյ կենսագրութիւնն ու կենդանագիրը ուրիշ ատեն պիտի հրատարակուին: Աստի մինչեւ Թիֆլիզու 40 վերսթ մնացած տեղ՝ ճանապարհը գեղեցիկ շտկուած ու խճասալ (շուկ) է, թէպէտ եւ Կովկասու ահագին սարերուն մէջտեղուանքէն բացուած: Երկրորդ առաւօտը Վլատիկաւկասէն ելնելով մտանք այն սարերուն մէջ, անցանք Խաչի սար (Քրեսթովայա կորն) ըստած ամենաբարձր լեռան վրայէն, ու միւս օրը հասանք Տուշէր գիւղաքաղաքը: Եւրոպայի լեռնոտ երկիրներուն մէջ ճանապարհորդութիւն ըրած անձինքն անգամ կհիանան այս Կովկասեան ճանապարհին ճարտարաշէն կազմութեանը, նմանապէս լեռներուն մէջ շինուած կայարաններ:

Րուս մեծագործութեան եւ ամենատեսակ գիւրութիւններուն վրայ: Եւ թէպէտ տակաւին տեղ տեղ կպատահին երբեմն Օսերու եւ Չերքէզներու յարձակմանք, բայց ճանապարհորդաց յաճախութիւնը եւ ճանապարհը շտկող զինուորաց անպակաս այն տեղերը գտնուիլը՝ մեծ ապահովութիւն կուտան երթեւեկողաց:

Սեպտեմբերի 29-ին հասանք Մցխեթայի կայարանը, ուսկից 25 վերսթ կմնայ մինչեւ Թիֆլիզ: Եւ թէպէտ կայարանին մէջ պատրաստ ձի չգտնուելուն պատճառաւ հարկագրեցանք այն տեղ մէկ երկու ժամ ուշանալ, բայց փոխանակ ձանձրութեան ոչ սակաւ ուրախութիւն ունեցանք՝ տեսնուելով Շատինեան Գաբրիէլ Աղայի հետ, որ Թիֆլիզու մերադնեայ իշխանաւորաց անուանինքէն մէկն է:

Նոյն իրիկունը ժամը 10-ին մտանք Թիֆլիզ, եւ իջեւանեցանք Վանքի եկեղեցւոյն գաւիթը՝ Առաջնորդարանին մէջ, ուր Մակար սրբազան Արքեպիսկոպոսը հիւրասէր ասօնջականութեամբ ընդունելութիւն ըրաւ մեր Առաջնորդին: Այն տեղ էր նոյն օրերը նաեւ Շամախույ թեմին Առաջնորդ եւ Սինոդի անգամ Գէորգ սրբազան արքեպիսկոպոսը, որ տկարութեանը պատճառաւ Թիֆլիզ եկած էր: Երկրորդ օրը զանազան անձանց այցելութիւններն ընդունելէն ետեւ, միւս երեկոյին ճանապարհ ելաւ Գեր. Առաջնորդը դէպի Ս. Էջմիածին:

Յայտնի է որ Թիֆլիզէն մինչեւ Երեւան ճանապարհը խիստ անհարթ, մեծաւ մասամբ լեռնոտ, եւ մէկ մասը սաստիկ քարոտ է. բաց յայնմանէ լեռներուն ու ձորերուն մէջ աւազակութիւնն ու մարդասպանութիւնը անպակաս է, մանաւանդ այս տարիներս: Այսու ամենայնիւ՝ պահպանութեամբ աջոյ Բարձրեւոյն անվտանգ եւ անվնաս եղաւ մեր ճանապարհորդութիւնը մինչեւ իՍ. Էջմիածին, ուր եւ հասանք հոկտեմբերի 6-ին:

2464-տ⁷

Մեր տեղեկութենէն եւ նպատակէն դուրս է պատմելը թէ ինչ խօսակցութիւններ եղան ընդ մէջ Գեր. Առաջնորդին եւ Վեհափառ Կաթողիկոսին, կամ Սինոդի անդամներուն. բայց հրաման ունիմք այսքանս ըսելու թէ ամէնքն ալ անպակաս սէր եւ մեծարանք ցուցուցին իրենց հիւրոյն. որ եւ գոհ եւ ուրախ սրտիւ մեկնեցաւ Մայր Աթոռէն ի 29 հոկտեմբերի, եւ ուղեկցութեամբ քանի մի պատուաւոր անձանց դարձաւ երեւան, ուր իջեւանեցաւ եղիազարեան Դաւիթ Աղային տունը՝ ըստ բարեսէր հրաւիրանաց այն աղագասէր եւ եռանդուն իշխանաւորին:

Երկրորդ օրը գնաց յայցելութիւն Գեր. Փոխանորդին երեւանայ Մովսէս սրբազան Արքեպիսկոպոսին, երեւանայ կուսակալ Շէքարդո-նեֆեթովիչին, Մելիք-Աղամալեանց Ղազարաման Իսահակեան հայ իշխանին, Գեղամեան Արսէն սուլդան իշխանին եւ այլոց: Յերեկոյին ընդունեցաւ քաղաքին երեւելի հայկազուն իշխանաւորներն ու աստիճանաւորները, եւ միւս առաւօտը բազմութեամբ յուղարկաւորաց ելանք ճանապարհ: Մինչեւ Քանախեռ եկան յուղարկաւորները մեզի հետ. եւ ապա շարունակեցինք մեր ճանապարհորդութիւնը դէպի Թիֆլիզ:

Ախրի կամ Աղսի անունով գիւղին կայաւորանին մէջ հանդիպեցաւ Նոր-Պայաղիտու իշխանաւորներէն Համբարձում Աղայն Արծրունի, եւ տեսնելով որ մեր կառքը այն տեղ փոքր ինչ նորոգութեան կարօտ է, իւր կառքին մէջ հրաւիրեց զմեզ եւ տարաւ մինչեւ Սեւան: Սեւանայ ծովուն եզերքը Ցախախաթի անունով գիւղն որ հասանք, մինչդեռ կսպասէինք վանքէն նաւակին գալուն, Գեր. Առաջնորդը գնաց քահանային հետ գիւղին անշուք եկեղեցին տեսնելու, եւ արտասուաւից աչօք ելաւ անկից՝ արդէն ստուգութեամբ լսած լինելով թէ Հայաստանի գիւղօրէից մեծ մասին եկեղեցիները նոյնպիսի անշուքութեան ու խեղճութեան մէջ են:

Արեւը աշնանային քաղցր օգով մանեւում փայ էր Արարատեան նահանգին լեռներուն ետեւը, եւ ահա եկաւ հասաւ Սեւանայ վանքին նաւակը եւ տարաւ զմեզ այն սուրբ եւ անուանի անապատը: Սրբակրօն վանականք իրենց սովորական հիւրասիրութեամբը ընդ առաջ ելան մեզի, եւ Յակօբ վարդապետ անունով խոհական վանահայրը, Կարապետ՝ Ներսէս եւ Մարտիրոս վարդապետները առաջնորդեցին մեզ նախ գլխաւոր եկեղեցին տեսնելու, եւ ապա կղզւոյն երեք միւս եկեղեցիները: Գեր. Առաջնորդը զարմանալի նմանութիւն գտաւ այն կղզւոյն եւ Վեհեակոյ Ս. Ղազար կղզւոյն մէջ՝ ուր այնքան տարի պանդխտած էր. քաղցր էր իրեն այն յիշատակութիւնը եւ համեմատութիւնը, բայց քաղցրագոյն էր նմա տեսնել Վեհեակոյ լճաձեւ ծովակին տեղը՝ Գեղամայ ընդարձակ եւ կապուտակ ծովը, եւ անոր չորս բոլորն երեւցած Հայաստանի դաւարագեղ լեռներն ու բլուրները: Տխուր էր յիշաւի այն ապառաժուտ կղզւոյն տեսքը — ինչպէս որ ամենատխուր է այժմ՝ բովանդակ Հայաստանի ներքին եւ արտաքին վիճակը —, բայց Հայաստանի երկնքին տակ՝ Հայաստանի կղզի էր կղզին, եւ վանքն էր ճշմարիտ Հայոց վանք: Դառն էր նմա յիշելը թէ այն վանքին այն եկեղեցւոյն մէջ իբրեւ աներեւոյթ աղղմամբ միտքը դրեր էր Մխիթար վարդապետը պանդխտել օտար երկիր, եւ ընկեր էր մինչեւ Ադրիական ծովածոցոյն այն գեղածիծաղ կղզին՝ որ յետոյ իւր բազմապատիկ աղէկութիւններովը հանդէձ չկըրցաւ զերծ մնալ պապական քաղաքականութեան ուռկանէն, մանաւանդ թէ հայաստեռորտորդներ ալ սնոյց եւ կանուցանէ հայրիւր յիսուն տարիէ ի վեր՝ Հռովմայ պապերուն համար մարդիկ որսալու... Այսու ամենայնիւ արժան կհամարեմք մէջ բերել այս տեղ Ջալալեանց Սարգիս Արքեպիսկոպոսին ըրած մէկ խորհրդածութիւնը, որոյ խօսքերուն փոքր ինչ խստութիւնը կարգարանայ ան-

2465-55

շուշտ իւր աղգասիրական եռանդին սաստկութեամբը. վասն զի կըսէ.

« Սրբազան Յովհաննէս եպիսկոպոսն Շահ-
« խաթունեանց գովաբանէ զմիանձունս այսր
« Վանաց, ոչ այնքան շարժեալ յարգարու-
« թենէ՝ որքան իմարդասիրութենէ: Թէ-
« պէտեւ ես չկամիմ բամբասել զեղբարս իմ,
« սակայն ասեմ զճշմարիտն. քանզի տեսեալ
« իմ՝ զբազմազգի պիտանի մատեանս ժողո-
« վեալս անդէն՝ մտեալս ընդ փոշի մոռա-
« ցութեան, իմիտ բերի իսկոյն թէ մի գուցէ
« ժողովեալքն աստէն զգիւրութիւն անձանց
« եւեթ խնդրեն: Հաւաստի եւ ես խոստո-
« վանիմ թէ այս վանք է մինն իհնչակաւոր
« մենաստանաց Հայոց ծաղկեալ յօւթն եւ
« յինն դարուն, պերճացեալ փիլիսոփայական
« եւ աստուածաբանական մակացութեամբք
« եւ լցեալ միանգամայն հրեշտակական ժուժ-
« կալութեամբ. յորում ծաղկեցան իզանա-
« զան ժամանակս արքանուանիք եւ ականա-
« լորք, որպիսիք էին սուրբն Ստեփանոս Մաշ-
« տոց մականուանեալ, Գէորգ, Յովհաննէս,
« եւ այլք բազումք: Նոյնպէս աստ երգեցաւ
« հրաշալի երգն «Շնորհան մեզ Տէր» իկո-
« րուստ խարդախամիտ դաւաճան աւեղա-
« կաց, եւ աղօթիւք մեծահաւատ եւ սրբա-
« կրօն միաբանացս բազում անգամ ջնջեցան
« եւ բարձան իմիջոյ զօրութիւնք թշնամեաց
« եւ երեւեցան ոչ սակաւ զգալի նշանք. բայց
« այժմ նոքա անցին գնացին, եւ իտեղի նոցա
« մնացաք մեք անարժանքս՝ որպէս զգի-
« շամուխ անգեղունս իտեղի սրտես ար-
« ծուոց, ըստ հասարակեալ առածին: Վայ
« ինձ, իտեղի Անանիայ վարդապետի Սանա-
« հնեցւոյ՝ ես, իտեղի Մաշտոց վարդապետին՝
« Յովհաննէսն, թողում ասել զտեղակալս Մով-
« սէսի Խորենացւոյ, Ղազարայ Փարպեցւոյ, եւ
« Եղիշէի հրեշտակակրօն վարդապետաց: Հայր
« Մխիթար վարդապետ Սեբաստացի, կացեալ
« աստանօր ոչ սակաւ ժամանակ եւ լցեալ
« գովանի շնորհօք, որպէս զնաւ ինչ ծանրա-
« բեռն վարեցաւ իզանազան ձախողակ հող-

« մոց իզանազան կողմունս. իվերջոյ եգիտ ըզ-
« հանգիստ իւր իվանս Վնէժոյ, ուր ոչ սա-
« կաւ աշխատ եղեւ առ իկանգնել յայնմ
« դարու զանկեալ դպրութիւն Հայոց: Տացէ
« Տէր, զի զնոյն պարգեւ որդիք նորա եւ
« թոռունք, որպէս երախտապարտք այնր վա-
« նաց, դարձուցեն ինոյն: Ուրանօր անկե-
« ցաւ ծառն շնորհաց, անգանօր եւ պողա-
« բերիցէ ընդ միոյն հարիւր՝ իմիսթարու-
« թիւն ոսկերաց Մխիթարայ եւ իպայծա-
« ռութիւն Հայաստանի ծնողի իւրեանց » (1):

Գիշերը այն սուրբ անապատին մէջ ան-
ցընելով, երկրորդ առաւօտը ընկերակցու-
թեամբ նոյն հոգեղուարթ վանականաց եւ
Արծրունի Համբարձում Աղային երկու ժա-
մի չափ նաւարկելով՝ ելանք Չուպուխի ը-
սուած հայաբնակ գիւղին կայարանը, ուր ե-
կած էին մերձակայ գիւղերէն ալ երեք չորս
քահանայք: Այն տեղ հասած էր նաեւ մեր
կառքը, եւ մեք սրտառուչ բարեմաղթու-
թեամբք վարդապետացն եւ քահանայից ե-
լանք ճանապարհ դէպի Տեղիծանի սարը՝ որ
բնական սահման կհամարուի հնոյն Հայաս-
տանի, եւ կբաժնէ զայն Վրաստանէն:

Մինչեւ այն լեռանց շարքը ձիւներով
ծածկուած էին, իսկ անտի դէպի Թիֆլիզ
ձիւնը քանի գնաց պակսեցաւ, եւ աշունը
կարծես թէ ետ դարձաւ. ուստի եւ յա-
ջողակի ճանապարհորդելով հասանք նոյեմ-
բերի ին Թիֆլիզ: Գերապատիւ Առաջնոր-
դը միտք ունէր դարձեալ առաջնորդարա-
նը իջեւանելու, բայց Խուպեան Յովհաննէս
Աղան կանխեց ու հրաւիրեց զնա ուղղակի
իւր տունը:

Կովկասու փոխարքայ Մեծ Իշխանն Միքայ-
էլ Նիքոլայիվիչ այն օրերը ճանապարհոր-
դութեան մէջ էր Տաղստանի կողմերը. եւ
որովհետեւ պատշաճ երեւցած էր որ Առաջ-
նորդը ներկայանայ իրեն, հարկ եղաւ քսան
օրի չափ ուշանալ իՏփլիս: Այն միջոցը թէ-

(1) Ճանապարհ. ԻՄեծն Հայաստ. Մասն Բ, էջ 109.

պէտ բաւական երկար էր՝ իւր վիճակին կարեւոր գործոց բազմութեանը նայելով՝ որ իրեն դարձին կսպասէին, բայց տեղւոյն եւ ժամանակին պարագաները այն 20 օրն ալ կարճ երեւցուցին. վասն զի ոչ միայն Թիֆլիզու աղբայնոց եւ օտարաց գլխաւորներուն մեծ մասին հետ ծանօթացաւ, — որով եւ կովկասեան Հայաստանի բնակչաց այժմու դաղափարներուն հմտացաւ, — այլ եւ անձամբ քալեց՝ աչքէ անցուց քաղաքին քանի մը հոյակապ եկեղեցիները՝ կուսանաց գերահռչակ անապատը⁽¹⁾, Ներսիսեան աղբային Հոգեւոր Դպրոցը, Տէր Յակոբեան Պ. Նիկողայոսին վարժարանը, Թուսաց Սեմինարիան, օրիորդաց ուսումնարանը, Շիրմազանեան Գալուստ Աղային թանգարանը, եւ այլն:

Փոխարքայն դարձաւ Թիֆլիզ նոյեմբերի 25-ին, Գեր. Առաջնորդը Վսեմափայլ Մեծ Իշխանին ներկայացաւ ամսոյն 27-ին, եւ ապա յետ երկուց աւուրց ճանապարհ ելանք գէպի Վլատիկակաս: Թիֆլիզու ժողովրդէն բազմութիւն անձինք յուղարկաւորեցին զԳեր. Առաջնորդը մինչեւ Վերա ըստած տեղը, եւ ոմանք աւելի հեռու. եւ նա իւր շնորհակալութիւնը յայանելով ամենուն՝ բաժանուեցաւ անոնցմէ:

Վլատիկակասէն մինչեւ Սթաւրոփոլցուրտը քանի գնաց սաստկացաւ: Սթաւրոփոլ իջեւանեցաւ Առաջնորդը Պատկանեան Տէր Պետրոս մեծարգոյ եւ բարեսէր քահանային

(1) Այս անապատին ստորագրութիւնը ամսագրոյս ուրիշ մէկ բերրին մէջ միտք ունիմք հրատարակելու:

բնակարանը, եւ երկրորդ օրը ուղեւորեցանք գէպի Նոր Նախիջեւան՝ սաստիկ ձիւնով ու բքաբեր օդով: — Նախիջեւանի Հոգեւոր Կառավարութեան անդամները եւ ժողովրդէն քանի մը պատուաւոր անձինք արդէն օրով առաջ եկեր կսպասէին Ագապէն անդին եղած առաջին կայարանը. անկից իմիասին եկանք Ագոսայ, եւ գեղապայծառ օդով մտանք Նախիջեւան գեկտեմբերի 9-ին:

Մայր եկեղեցւոյն մէջ սովորական հանգիսիւ մաղթողական աղօթքը կատարելէն ետեւ՝ Առաջնորդը բարեպաշտ ժողովրդեան յորդորանք մը խօսեցաւ, — որ եւ այս տեղ կտպագրուի, — եւ ապա գնաց իրեն համար պատրաստուած օթեւանը, ուր ընդունեցաւ իշխանաւորաց եւ եկեղեցականաց այցելութիւնները:

Երեք օր միայն կրցաւ կենալ Առաջնորդը այս անգամ Նախիջեւանի մէջ, եւ հարկաւոր եղած կարգադրութիւններն ընելէն ետեւ ուղեւորեցանք գէպի Թէոդոսիա: — Նողայսք քաղաքը մէկ ժամ միայն ուշացաւ՝ երէցփոխանին տանը մէջ, եւ Մելիթոփոլ երեք ժամ, ուր եւ տեսաւ Նոր պատրաստուած Աղօթատունը:

Վերջապէս գեկտ. 16-ին՝ յետ երեքամսեայ բացակայութեան հասանք իԹէոդոսիա, եւ Առաջնորդը կարծես թէ սովորականէն ալ աւելի եռանդով ձեռք առաւ վիճակին եւ ուսումնարանին կառավարութիւնը, որպէս եւ ամսագրոյս եւ ուրիշ տպագրութեանց հրատարակումը:

ՅՈՐԳՈՐԱԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ

Ա Ս Ա Յ Ե Ա Լ Ի Մ Ա Յ Ր Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ո Ջ Ն Ա Խ Ի Ջ Ե Ի Ա Ն Ի

Յ 9 Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր Ի 1 8 6 3 Ա Մ Ի

Քրիստոսսուք ժողովուրդ նախիջեանի.

Որչափ որ ուրախալի է ինծի այս ձեր սիրալիր ընդունելութիւնը, այնքան ալ պատուական եւ իմ սրտանց շնորհակալութեանըս արժանի, որովհետեւ առանց եղանակիս սաստկասառոյց ցրտութեանը նայելու՝ այսքան սիրով եւ ցնծութեամբ գիմաւորեցիք զիս մինչեւ հեռաւոր տեղեր, եւ այսքան խուռն բաղմութեամբ:

Ընդունեցէք ուրեմն, Քրիստոսասէր ժողովուրդ, իմ անմոռաց եւ անպակաս շնորհակալութիւնս, եւ միանգամայն սրտառուջ բարեմաղթութիւններս՝ ձեր հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարօրութեանը համար: Ընդունեցէք նաեւ այն ցանկալի օրհնութիւնը, զոր սուրբ Էջմիածնէն ելած օրս առի իշնորհաբաշխ աջոյ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին՝ ջերմեռանդն համբուրիւ, եւ այժմ՝ ձեզ կբաշխեմ՝ հարազատ եւ հաւատարիմ որդւոցդ նորին:

Այս սուրբ օրհնութեան հետ զուարթարար ցօղի մը պէս թող իջնէ ձեր վրայ այն տիրապարգեւ խաղաղութեան եւ սիրոյ եւ ուրախութեան շնորհը, որում այնքան կարօտութիւն ունի ամենայն մարդ, ամենայն քրիստոնեայ, ամենայն Հայ, եւ ամենայն բնակիչք աստուածապահ քաղաքիս նախիջեանի:

Սուրբ առաքեալն Պօղոս իւր նորադարձ աշակերտներուն խրատ գրած ժամանակը, սաստիկ եռանդով կապսպէր նոցա որ միշտ ուրախ լինին. «Ուրախ լերուք իՏէր յամենայն ժամ, դարձեալ ասեմ, ուրախ լերուք»: Չըսեմք թէ ինչ պատճառ ունէին այն ժա-

մանակը Փիլիպեցի քրիստոնեայք ուրախ լինելու, մինչդեռ իրենք նեղութենէ ու հաւածանքէ աչք չէին բանար, մինչդեռ ինքն իսկ Պօղոս՝ իրենց արգիւնական առաքեալը՝ վշտաց եւ տառապանաց մէջ կտազնապէր անդադար. — վասն զի այն ուրախութիւնը՝ զոր սուրբ առաքեալը կցանկար տեսնել իւր աշակերտներուն վրայ՝ ոչ այնչափ արտաքին էր, որչափ ներքին, հոգեւոր եւ աստուածային. ուստի եւ կըսէր. «Ուրախ լերուք իՏէր»: Եւ ինչպէս ուրախ կլինի բարեպաշտ քրիստոնեայն իՏէր, եթէ ոչ հաստատուն հաւատով՝ թէ առանց Աստուծոյ ամենասուրբ կամացը ամենեւին բան մը չըպատահիր աշխարհիս երեսը, եւ ոչ նեղութիւն կամ վիշտ ճշմարիտ քրիստոնէից:

Եւ ահա այսու սքանչելի հաւատով պէտք է ուրախ լինիք եւ գուք, Քրիստոսասէր ժողովուրդք, ձեր ամենայն վշտացը մէջ. եւ այս ուրախութիւնը ոչ որ եւ ոչինչ չկրնար հանել ձեր սրտէն, ոչ աղքատութիւն, ոչ հիւանդութիւն, ոչ զրպարտութիւն, ոչ նախատինք եւ ոչ ո՞ր եւ իցէ աշխարհային դժբաղդութիւն. որովհետեւ Աստուծոյ կամաց սիրով եւ ուրախութեամբ հպատակիլը ձեզի բնութիւն պէտք է դառնայ:

Գիտէք որ մեր բնիկ հայրենիքէն, մեր ցանկալի Հայաստանէն է այս անգամ եկածս, հայրենասէր հաւատացեալք. բայց ուրախալի լուրերէն աւելի է իմ բերած տրտմական լուրերս՝ որոց ականատես եղայ... Եւ այս տրտմականաց մէջ ո՞րն էր աւելի ցաւալին, եթէ ոչ այն երկպառակութիւնները որ գրեթէ ամէն քաղաք եւ ամէն գեղ կտեսնուէին,

եւ որոց երբ կամ ինչ կերպով դադրելիքը Աստուծոյ միայն է յայանի :

Ո՛րքան փափաքելի է մեզ եւ ձեզ առհասարակ որ մեր գեղապայծառ նախիջեւանի բարեպաշտ ժողովուրդը ազատ մնայ կամ շուտով ազատի այս աստուածասատ բարկութեան հարուածէն՝ որ մեր ազգին վրայ ծանրացած է ամէն տեղ. բայց մեր ձեռքէն ինչ կուգայ՝ եթէ ոչ մեր կողմանէ հոգւով չափ աշխատիլ որ ատելութիւնը եւ խռովութիւնը հեռանայ շուտով մեր ժողովրդեան մէջէն, եւ սէրն ու խաղաղութիւնը հաստատուի եւ արմատանայ. մէկ կողմանէ ալ խնդրել յԱստուծոյ որ հաշտ աչօք նայի ամենուս վրայ՝ իբրեւ իւր սիրելի որդւոց, իբրեւ որդւոց բազմաչարչար նահատակին իւրոյ Գրիգորի, — որոյ բարեխօսութեանն ընծայուած այս սուրբ եկեղեցիս՝ այսքան գեղեցկութեամբ պայծառացուցիք նորերս, — եւ տայ մեզի այն քրիստոնէաւայել սուրբ սիրոյ կրակը՝ որով կայրի կտոչորի ամէն տեսակ փուշ եւ խռիւ հակառակութեան,

թշնամութեան, ատելութեան, երկպառանկութեան, եւ կհալի ամենայն սառնութիւն եւ պաղութիւն, կըլուսաւորուի ամենայն միտք, կիւառաւորուի ամենայն սիրտ, եւ կպայծառանայ ամենայն քաղաք եւ ամենայն ժողովուրդ :

Այս բարեմաղթութեան հետ կձանուցանեմ Քրիստոսասէր ժողովրդեանդ մերում եւ զայս՝ որ թէպէտ առ այժմ՝ ձեր օգտին համար յանձն առած աշխատութիւններս կփութացընեն զիս իմ տեղս դառնալու, բայց յոյս ունիմ Աստուծով որ կարճ ժամանակէն դարձեալ ձեր մէջ գտնուիմ եւ շաբաթներով մնամ նախիջեւան :

Նա՛ որ խոստացած է իւր սիրելի հաւատացելոցը հետ լինել միշտ մինչեւ իկատարած աշխարհի՝ աճեցընէ ձեր հաւատքը, ամրացընէ ձեր յոյսը եւ վառէ բոլորքէ ձեր մէջ աստուածսիրութիւնն ու եղբայրսիրութիւնը, որով ծաղկիք եւ պայծառանաք օր ըստ օրէ իփառս Աստուծոյ եւ իպարծանս Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ :

ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

Ա.Ղ.Գ.Ի.Ս. ՀԱՅՈՅ

ԻՍԿԱՐԱՆ 1864 ՏԱՐԻՈՅԱՆ

Խալիպեան ազգային Ուսումնարանին վրայ հարկ կհամարիմք տարին մեկ երկու անգամ այլ եւ այլ տեղեկութիւններ տալ ընթերցողաց, մանաւանդ տարեգլխներուն ու տարեկան հարցաքննութիւններէն ետեւ, յուսալով քե բարեսիրաց զովելի հետաքրքրութեանը ակորժական են այսպիսի լուրերը :

Աշակերտաց թիւը՝ տարւոյս սկիզբներէն է 141 : — Նախակրթարանի աշակերտներն են 15, առաջին Գասարանիները 23, երկրորդին 26, երրորդին 40, չորրորդին 22, հինգերորդին 11, վեցերորդին 4 : — Սոցա մէջ 27 աշա-

կերտք են նախիջեւանցիք, 13 Թեոդոսիացիք, 11 Թիֆլիզցիք, 11 Ագուլեցիք, 7 Խարասուցիք, 6 Գանձակեցիք, 6 Գրիգորուպոլսեցիք, 5 Ախլցխացիք, 5 Օտեսացիք, 5 Սիմֆերոպոլցիք, 4 Երեւանցիք, 3 Պոլսեցիք, 3 Պորուշանցիք, 3 Հնչեշտացիք, 3 Օրպազարցիք, 2 Թայդանցիք, 2 Եւպատորիացիք, 2 Նովոռոսիյսքէն, 2 Հին Խրիմեցիք, 2 Նոդայսքէն, 2 Միլիբոփոլցիք, 2 Իսմայիլցիք, 2 Զմիւռնացիք, 2 Պաղչեսարացիք, 2 Աշտարակեցիք, 1 Բիշնեցի, 1 Կատարինոտարցի, 1 Տրապիզոնցի, 1 Նոր-Ջուղայցի, 1 Շուշեցի, 1 Խարբովացի, 1 Վաղարշապատցի, 1 Չալբըրցի, 1 Որդուպատցի :